

Қазақстан Республикасы
Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты

ОТАН ТАРИХЫ

2025. №28 (4)

ISSN 1814-6961
E-ISSN 2788-9718

- ТАРИХ
- ЭТНОЛОГИЯ
- АРХЕОЛОГИЯ

ОТАН ТАРИХЫ

2025. №28 (4)

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы Отечественная история History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2025. № 28 (4)

РЕДАКЦИЯ

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Редакциялық алқа

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Абдырахманов Толобек Әбілұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Қырғыз Республикасы, Бішкек)

Апендиев Тимур Әкімханұлы – PhD докторы, доцент, жетекші ғылыми қызметкер, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Горшенина Светлана Михайловна – PhD, тарих ғылымдарының кандидаты; CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/ Sorbonne университетінің зерттеу бөлімінің директоры (Франция, Париж)

Исмағұлов Оразақ Исмағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің физикалық антропология зертханасының меңгерушісі (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Шиндзю Като – PhD (археология бойынша), Нарадағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара)

Бирсель Каракоч – Уппсала университетінің түркі тілдерінің профессоры (Швеция, Уппсала қ.)

Мионг Сун-ок – антропология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (Корея, Сеул)

Қозыбаева Махаббат Маликовна – PhD доктор; Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Моррисон Александр – PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Ұлыбритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – археология ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс университетінің «Биоархеология» ғылыми орталығының жетекшісі (Литва, Вильнюс)

Муминов Әшірбек Құрбанұлы – тарих ғылымдарының докторы, арабтанушы, профессор; ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Түркия, Стамбул)

Нұрсан Әлімбай – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Отеева Гүлфира Елубайқызы – тарих ғылымдарының докторы, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.)

Оутрам Алан – археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна – Солтүстіктің байырғы халықтарының мәселелері және гуманитарлық зерттеулер институтының этнологиялық зерттеулер орталығының жетекшісі (АН СР(Ы) ХР) (Ресей Федерациясы, Якутск қ.)

Рюосуке Оно – Васеда университетінің тереңдетілген гуманитарлық зерттеулер орталығының доценті (Жапония, Токио)

Сәбитов Жақсылық Мұратұлы – Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институтының директоры, PhD доктор (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Томохико Уяма – PhD докторы, Хоккайдо университетінің славян және еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония, Саппоро)

Финке Питер – PhD докторы, Цюрих университетінің Макс Планк институтының профессоры (Швейцария, Цюрих)

Шотанова Ғалия Айтжанқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Жауапты редактор

Абдулина Ақсұңқар Тұрсынқызы

Жауапты хатшы және редактор

Мырзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нұрлыбек Айдарбекұлы

Көбеев Рүстем Джаулыбайұлы

Техникалық көмек

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жұматайқызы

РЕДАКЦИЯ

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Члены редакционной коллегии

Абиля Аманжолович – доктор исторических наук, профессор (Республика Казахстан, г. Астана)

Абдырахманов Толобек Абилович – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР (Кыргызская Республика, г. Бишкек)

Апендиев Тимур Акимханович – PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Горшенина Светлана Михайловна – доктор PhD, кандидат исторических наук; директор по исследованиям CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Университет Сорбонны (Франция, г. Париж)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана)

Като Синдзи (Shinji Kato) – PhD (в области археологии), Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара)

Бирсель Каракоч, профессор турецких языков, Уппсальский университет (Швеция, г. Уппсала)

Мионг Сун-ок – доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, г. Сеул)

Козыбаева Махаббат Маликовна – доктор PhD; ведущий научный сотрудник Института культуры и духовного развития «Алаш» Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана)

Моррисон Александр – PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, (Литва, г. Вильнюс)

Муминов Аширбек Курбанович – доктор исторических наук, арабист, профессор; консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул)

Нурсан Алимбай – кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Отеева Гульфира Елубаевна – доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А.Х. Маргулана (Республика Казахстан, г. Павлодар)

Оутрам Алан – доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна, руководитель Центра этнологических исследований Института гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера (ИГИ АН РС(Я)) (Российская Федерация, г. Якутск)

Рюосуке Оно – доцент, Центр перспективных гуманитарных исследований, Университет Васеда (Япония, г. Токио)

Сабитов Жаксылык Муратович – директор Научного института изучения Улуса Джучи, доктор PhD (Республика Казахстан, г. Астана)

Томохико Уяма – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований университета Хоккайдо (Япония, г. Саппоро)

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, г. Цюрих)

Шотанова Галия Айтжановна – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Ответственный редактор

Абдулина Аксункар Турсуновна

Ответственный секретарь и редактор

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Научные редакторы:

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нурлыбек Айдарбекович

Кубеев Рустем Джаулыбайулы

Техническое сопровождение

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Саня Жуматаевна

EDITORIAL TEAM**Editor-in-Chief**

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, general Director of Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Republic of Kazakhstan, Astana)

Abdyrakhmanov Tolobek Abilovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (Kyrgyz Republic, Bishkek)

Apendiev Timur Akimkhanovich – PhD, associate professor, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Gorshenina Svetlana Mikhailovna – PhD, Candidate of Historical Sciences; Research Director of CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Sorbonne University (France, Paris)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Laboratory of Physical Anthropology of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana)

Shinji Kato – PhD (Archaeology), Nara National Research Institute for Cultural Properties (Japan, Nara)

Birsel Karakoch – Professor of Turkic Languages, Uppsala University (Sweden, Uppsala)

Myong Soon-ok – PhD (Anthropology), Associate Professor (Seoul, Korea)

Kozybaeva Makhabbat Malikovna – PhD; Leading Researcher, Institute of Culture and Spiritual Development «Alash» of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Republic of Kazakhstan, Astana)

Morrison Alexander – PhD, Professor, New College, Oxford (United Kingdom, Oxford)

Motuzaitė-Matuzevichute Gidrė – Doctor of Archaeology, Professor, Head of the Scientific Center «Bioarchaeology» of Vilnius University, (Lithuania, Vilnius)

Muminov Ashirbek Kurbanovich – Doctor of Historical Sciences, Arabist, Professor; Consultant to the Director General for Organizational Activities of the OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul)

Nursan Alimbay – Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Otepova Gulmira Elubayevna – Doctor of Historical Sciences, Professor at the A. Margulan Pavlodar Pedagogical University (Republic of Kazakhstan, Pavlodar)

Outram Alan – Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter)

Romanova Ekaterina Nazarovna – Head of the Center for Ethnological Research, Institute for Humanitarian Research and Problems of Indigenous Peoples of the North (IHR RAS (Yakutia)) (Russian Federation, Yakutsk)

Ryuosuke Ono – Associate Professor, Center for Advanced Humanitarian Studies, Waseda University (Japan, Tokyo)

Sabitov Zhaksylyk Muratovich – Director of the Scientific Institute for the Study of the Ulus of Jochi, PhD (Republic of Kazakhstan, Astana)

Tomohiko Uyama – PhD, Professor, Center for Slavic-Eurasian Studies, Hokkaido University (Japan, Sapporo)

Finke Peter – PhD, Professor, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland, Zurich)

Shotanova Galiya Aitzhanovna – Candidate of historical sciences, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editor-in-Chief

Abdulina Aksunkar Tursunovna

Responsible Secretary and Editor

Murzakhodjaev Kuanysh Madievich

Scientific Editors:

Kasymova Didar Beysengalieva

Chernienko Denis Arkadyevich

Dosymbetov Nurlybek Aidarbekovich

Kubeev Rustem Dzhaubayuly

Technical support

Zikirbaeva Venera Serikovna

Kopeeva Saniya Zhumataevna

Published in the Kazakhstan
Otan tarikh
Has been issued as a journal
since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2025. Vol. 28. Is. 4. Pp. 1284–
1292
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_4_1284-1292

XIV ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДА ЖОШЫ ҰЛЫСЫНДА БОЛҒАН ІНДЕТ

Тимур Фаритович Хайдаров¹, Ақмарал Рашидқызы Бейсембаева²

¹Қазан мемлекеттік медицина университеті

(Бутлеров к-сі, 49-үй, 420012 Қазан, Ресей Федерациясы)

Тарих ғылымдарының кандидаты, тарих, философия және социология кафедрасының доценті

<http://orcid.org/0000-0003-1909-5727>. E-mail: timkh2000@yandex.ru.

²Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,

(Алматы қ., Қазақстан Республикасы)

Ғылыми қызметкер

ORCID: 0000-0002-3599-9091. E-mail: read_and_read@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Хайдаров Т.Ф., Бейсембаева А.Р., 2025

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақалада Алтын Орда тарихындағы аз зерттелген оқиғалардың бірі –1396 ж. індет қарастырылады. Самарқанд билеушісі Әмір Темір мен Жошы Ұлысын билеп тұрған Тоқтамыс хан арасындағы қарама-қайшылық іс жүзінде көптеген Орда қалаларының талқандалып, жойылуына әкеп соқтырды. Ұлы Мәскеу княздігін де осындай тағдыр тосып тұр еді, алайда Ақсақ Темірдің Орта Азияға тез оралуы көбі үшін күтпеген жақсы жаңалық болды. Автордың пікірінше, бұл қадамның басты себептерінің бірі Ақсақ Темірдің Төменгі Еділ бойындағы, Еділ-Дон далаларындағы, Солтүстік Кавказ бен Қырымдағы әскері арасында оба індетінің таралуы. *Мақсаты мен міндеттері.* *Зерттеудің мақсаты* – XIV ғасырдағы Жошы Ұлысы территориясында оба індетінің пайда болуы мен таралу жағдайларын, оның тигізген әсері мен салдарларын зерттеу. Міндеттері: тарихи детектерді жинау және оларға талдау жасау, Әмір Темір мен Тоқтамыс арасындағы соғыстардың салдарларына берілген бағаларды талқылау, Алтын Орда территориясындағы саяси және әлеуметтік дағдарыстардағы обаның пайда болуының алғышарттарын, себептері мен рөлін зерделеу. *Материалдар мен әдістер.* Зерттеу орыс жылнамаларының мәліметтері мен парсының Низам-ад-дин-Шахи мен Шереф-ад-дин-Иезди шығармаларына сүйене отырып жасалды. Әдістер: көрсетілген шығармаларға деректанулық және тарихнамалық талдау жасалды. Автор өз ойларын орыс және араб тілдеріндегі жазбаша деректердегі тарихи мәліметтерді обаның табиғи ошақтарына жасалған биологиялық зерттеулер жүргізу нәтижесінде алынған қорытындылармен бірге талдау жасап шығады. Талдауларға сәйкес оба бұл аймақта әрқашан болып тұрғаны анықталды. *Нәтижелері.* XI ғасырдың екінші жартысынан бастап Еділ-Дон аңғарын оба оқтын-оқтын шарпып тұрғаны анықталды. «Қара өлімнің» XIV ғ. Екінші жартысынан бастап пайда болуы табиғи-климаттық және адами фактордың өзара ықпалы салдарынан болды. *Қорытынды.* Індеттің тікелей салдары Жошы Ұлысындағы көлемді өзгерістерге алып келді (халықтардың жаппай қоныс аударуы, Орда

қалаларының іс жүзінде дезурбанизациялануы), жағдай 1390-жж. Әмір Темір жорығының салдарынан одан сайын қиындай түсті.

Түйін сөздер: «қара өлім», аштық, жаппай өлім, Әмір Темір, Тоқтамыс, Ұлы Жібек жолы, Алтын орда қалалары.

Алғыс. Зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қолдауымен гранттық қаржыландыру аясында жүзеге асырылды (жоба ЖТН АР26104055 Жошы Ұлысының мемлекеттік институттарының эволюциясы мен экономикалық дамуына табиғи-климаттық және індет факторларының ықпалын зерттеу).

Дәйексөз үшін: Хайдаров Т.Ф., Бейсембаева А.Р. XIV ғасырдың екінші жартысында Жошы Ұлысында болған індет // Отан тарихы. 2025.Т. 28. № 4. 1284–1292-бб. [қазақша].

DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_4_1284-1292

МОР ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIV ВЕКА В УЛУСЕ ДЖУЧИ

Тимур Фаритович Хайдаров¹, Акмарал Рашидкызы Бейсембаева²

¹Казанский государственный медицинский университет

(д.49, ул. Бутлерова, 420012 Казань, Российская Федерация)

Кандидат исторических наук, доцент кафедры истории, философии и социологии

<http://orcid.org/0000-0003-1909-5727>. E-mail: timkh2000@yandex.ru.

²Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова,

(г. Алматы, Республика Казахстан)

Научный сотрудник

ORCID: 0000-0002-3599-9091. E-mail: read_and_read@mail.ru

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Хайдаров Т.Ф., Бейсембаева А.Р., 2025

Аннотация. *Введение.* В статье рассматривается один из малоизученных фактов в истории Золотой Орды – мор 1396 г. Противостояние между правителем Самарканда Тамерланом и Улуса Джучи Тохтамышем привело к фактическому разграблению и исчезновению многих ордынских городов. Схожая судьба была уготована Великому княжеству Московскому, но быстрое возвращение Аксак Тимура в Среднюю Азию явилось для многих хорошей неожиданностью. По мнению автора, одной из главных причин подобного шага явилась разразившаяся в тылу войск Тамерлана на Нижней Волге, в волго-донских степях, Северном Кавказе и Крыму эпидемия чумы. *Цель и задачи.* Цель исследования – изучить условия возникновения и распространения эпидемии чумы на территории Улуса Джучи в XIV веке, ее влияние и последствия. Задачи: проведение сбора и анализа исторических источников, существующих оценок последствий войн Тамерлана и Тохтамыша, выявление предпосылок, исследование причин и роли чумы в политическом и социальном кризисе на территории Золотой орды. *Материалы и методы.* Исследование основывается на материале русских летописей и персидских сочинений Низам-ад-дин-Шахи и Шереф-ад-дин-Иезди. Методы: проводится сравнительный анализ указанных летописей и существующей историографии. В своих размышлениях автор исходит как из анализа письменных источников на русском и арабских языках, так и из данных, полученных в ходе биологических исследований природных эпидемических очагов чумы. Согласно им чума присутствовала всегда в этом регионе. *Результаты.* Выявлено, что начиная со второй половины XI в., постоянно фиксировались вспышки чумы в Волго-Донском бассейне. Возникновение «черной смерти» во второй половине XIV в. явилось следствием взаимовлияния природно-климатического и человеческих факторов. *Заключение.* Прямым последствием эпидемии стали масштабные изменения в Улусе Джучи (массовая миграция населения, фактическая дезурбанизация ордынских городов), осложнявшиеся нашествием Тамерлана в 1390-х г.

Ключевые слова: «черная смерть», голод, массовая смерть, Тамерлан, Тохтамыш, Великий Шёлковый путь, золотоордынские города.

Благодарность. Исследование выполнено при поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан в рамках грантового финансирования (проект ИРН AP26104055 Исследование влияния природно-климатического и эпидемического факторов на эволюцию государственных институтов и экономического развития Улуса Джучи).

Для цитирования: Хайдаров Т.Ф., Бейсембаева А.Р. Мор второй половины XIV века в Улусе Джучи // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 4. С. 1284–1292. [на казахском языке].

DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_4_1284-1292

THE PLAGUE OF XIV CENTURY IN THE JOCHI ULUS

Timuor F. Khaydarov¹, Akmaral R. Beisembayeva²

¹Kazan State Medical University

49, Butlerov Str., 420012 Kazan, Russian Federation

PhD (History), Associate Professor of Russian History, the Department of History, Philosophy and Sociology

<http://orcid.org/0000-0003-1909-5727>. E-mail: timkh2000@yandex.ru.

²The Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Almaty, Republic of Kazakhstan

Researcher

ORCID: 0000-0002-3599-9091. E-mail: read_and_read@mail.ru

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2025

© Khaydarov T.F., Beisembayeva A.R., 2025

Abstract. Introduction. The article examines one of the relatively unexplored aspects in the history of the Golden Horde - the plague of 1396. The confrontation between Tamerlane, the ruler of Samarkand, and Tokhtamysh from the Jochi Ulus, led to the actual plundering and disappearance of many Horde cities. A similar fate awaited the Grand Duchy of Moscow, but Aksak Timur's rapid return to Central Asia came as a pleasant surprise to many. According to the author, one of the main reasons for this step was the outbreak of the plague in the rear of Tamerlane's forces in the Lower Volga, Volga-Don steppes, North Caucasus and Crimea. **Purpose and objectives.** The purpose of the research is to study the conditions of the emergence and spread of the plague in the territory of the Jochi Ulus in the 14th century, its impact and consequences. **Objectives:** collection and analysis of historical sources, existing assessments of the consequences of the wars of Tamerlane and Tokhtamysh, identification of prerequisites, study of the causes and role of the plague in the political and social crisis in the territory of the Golden Horde. **Materials and methods.** The research is based on the Russian chronicles and Persian writings of Nizam-al-din-Shami and Sharaf-al-din-Yazdi. **Methods:** a comparative analysis of the specified chronicles and existing historiography is carried out. The author's reasoning is based both on the analysis of written sources in Russian and Arabic, and the data obtained through biological research on natural plague foci. These studies suggest that plague has always been endemic to this region. **Results.** Findings indicate that since the second half of the 11th century, outbreaks of plague have been constantly recorded in the Volga-Don basin. The emergence of the "Black Death" in the second half of the 14th century resulted from the combined influence of natural-climatic conditions and human activity. **Conclusion.** The direct consequence of the epidemic was large-scale changes in the Jochi Ulus (mass population migration, actual deurbanization of the Horde cities), aggravated by Tamerlane's invasion in the 1390s.

Keywords: "Black Death", famine, mass mortality, Tamerlane, Tokhtamysh, the Great Silk Road, Golden Horde cities.

Acknowledgements. The research was carried out with the support of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan within the framework of grant funding (IRN project AP26104055 Research of the influence of natural-climatic and epidemic factors on the evolution of state institutions and economic development of the Jochi Ulus).

For citation: Haydarov T.F., Beisembayeva A.R. The Plague of 1396 in the Jochi Ulus // Otan tarihi. 2025. T. 28. №. 4. Pp. 1284–1292. [in Kazakh]. DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_4_1284-1292

Кіріспе. Орта ғасырлардың соңы мен Жаңа заманның басы Жошы Ұлысында Тоқтамыс пен Самарқанд әмірі Ақсақ Темірдің бір-бірімен ауқымды тіресуімен сипатталды. Бұл жанжалдың шырқау шегі Терек өзені бойындағы шайқас пен Әмір Темірдің Шығыс Еуропаға жорығы болды (1395/96).

Мақсаты мен міндеттері. Тарихнамада бұл оқиғаның салдарларына біржақты баға беру қалыптасты: Еділдің төменгі ағысындағы Орда қалаларының тонауға ұшырап, артынан құлауы, Ордадағы сауданың құлдырап, оның артынан татарлар мемлекетінің территориясының тарап кетуі. Оқиғаның замандастары үшін Темір жорығы ақырзаманға тең болды. Бұзылған заманақыр бейнесін археологтар сызып берді. Мысалы, 1950-жж. соңы – 1960-жж басында Сарай-Беркенің орнында жүргізілген қазба жұмыстары барысында өте көп мөлшерде адам сүйектері және қала құрылысының бұзылуынан болған қалдықтар табылды [Федор-Давыдов и др., 1970: 86, 94, 97]. Бұл жорамалды 797 х.ж. дейін мерзімделетін (27.Х.1394 – 15.Х.1395) жаппай нумизматикалық материалдар да бекете түседі [Янина, 1970: 194].

Материалдар мен әдістер. Бұл Бұлғар ұлысындағы Орда қалалары мен Қырымның да басына келуі мүмкін еді. Бұл мәселеге орыс жылнамалары мен парсы Низам-ад-дин-Шахи мен Шереф-ад-дин-Иезди шығармаларындағы мәліметтер анықтама бере алады [Материалы по истории киргизов, 1973]. Неғұрлым үлкен территорияны жаулап алу үшін Самарқанд билеушілері жан-жаққа кішігірім отрядтар жібере бастады. Самарқандтан біршама алыс қашықтықта орналасқан жерлерде жау әскерінің жақындап қалғаны, сонымен бірге бір уақытта көптеген әр түрлі жерлерде қалалардың қиратылуы сияқты күмәнді оқиғалар жайлы әңгімелер жүруі осымен түсіндірілді. Темір әскерінің негізгі бөлігі орыс княздіктеріне қарай жылжи бастады. 1395 жылы күзде аралас халықтар тұратын Рязанның Елек-Қарасу қаласына жеткенде, олар кері бұрылуға мәжбүр болды, бұл Мәскеу княздігінде құдайдың ғажабы ретінде қабылданды [Никоновская летопись, 1897: 161].

Талқылау. Замандастары үшін Темірдің Жошы Ұлысының бай территориясын артынша тез арада тастап кетуі таңқалдырды. Бүгінгі тарихнамада негізгі себеп жаппай аштыққа ұшырау салдарынан және татар халқының арасындағы тоқтаусыз жүрген партизандық соғыс әскердің «*әлсіреуі мен рухының түсуі*» болды деген көзқарас үстемдік құрып тұр [Миргалеев, 2004: 139]. Көбіне бұл ортағасырлық жылнамашылардың көзқарасы болды.

Сондай-ақ, бүгінгі күні тарихнамада үстем болып отырған 1395/96 ж. болған Терек шайқасынан кейін 18 күндік қоршаудан соң Кафаны талқандаумен аяқталуы, Темір әскерінің немесе оның жекелеген отрядтарының түбекке екі рет әскери ірі шабуылы болды деген көзқарас бірқатар сұрақтар туғызып отыр. Тарихи деректерде берілген ақпаратты археологиялық мәліметтер айқындап бере алмайды. Осыған қарағанда, бұл сөздер Тоқтамыс сарайында болған мәмлүк елшісі Төлемен Әлишах әмірдің жорамалы болса керек [Balard, 1978: 330].

Нәтижелер. Дәлірек айтсақ, зерттеулерде пайдаланылған тарихи деректер болған оқиғалардан кейін айтарлықтай жазылған болуы мүмкін, не тарихи дәлдікті сақтамай қайта көшіріп жазылған жылнамалар болуы мүмкін. Оның үстіне, ең сенімді ақпаратты археологиялық және нумизматикалық материалдар береді. Соңғыларын қолдану тарихшыларға Жошы Ұлысының аумағы осы оқиғадан кейінгі онжылдықтарда Орда қалаларының бұрынғы тұрғындарының дағдарысқа ұшыраған көшпелі ордалары арасындағы тұрақты әскери қақтығыстар алаңына айналды деген болжам жасауға мүмкіндік береді [Миргалеев, 2004: 141].

Деректер қатарындағы екі шығарманың мазмұны ерекше. Біріншісі – иеромонах Матфейдің белгілі «Сказание» поэма-диалогы, онда 1396 жылы көктем-жаз айларындағы Феодоро княздігінде қалыптасқан жағдайды сипаттай отырып, автор түбектегі әскери қимылдардың салдарларынан гөрі індеттің таралғаны туралы көбірек жазады [Герцен, 2007]. Екіншісі – Никонов жылнамасының мәтіні. Оған сүйенсек былай дейді: «*В лето 6904 осени бывшу царю Темирь-Аскаку на Ординскихъ местехъ, въ приморіи, и прииде на него гневъ Божій, моръ силенъ на люди и на скоты*» [Никоновская летопись, 1897: 162].

Екі деректе де індет туралы сөз болып тұрғанын атап айтқымыз келеді. Орта ғасырларда ең үлкен індет «Қара өлім» болды. Ұзақ уақыт бойы жылнамашылар адамдардың жаппай өлімге ұшырауының кез-келген түрін «қырғын» («мор») деген бір сөзбен берді. Түркі даласы мен Русьте ол туралы XI ғасырда-ақ айтыла бастаған. Түркілер арасындағы ең ерте індеттің тарағаны туралы 1060 ж. ұлы Киев князі Изяславтың жорығы кезінде тіркелді. Батыйдың Руське жорығы, жалпы алғанда

XIII ғасырдың екінші жартысында Алтын Орда үстемдігінің орнауы да бұдан тыс қалған жоқ. Сол кезеңдегі ең ірі індеттердің бірі Рязань княздігінде (1257), Псковта (1265), өзге де орыс жерлерінде (1278/79, 1282, 1286), 1283/84 жж. Тохта хан әскерінің Подолье, Волынь және Польшаның бірнеше қалаларын қоршауға алған кезінде тіркелді. Тіпті соңғыларының бір себебін жылнамашылар татарлар сиқыршылар жіберіп арбады деп те атайды. Дегенмен, бұл жерде негізінен батыстан поляктар, шығыстан татарлар алып келген ішек инфекциясы болуы мүмкін [Васильев, Сегал, 2020: 27–32].

«Қара өлімге» қатысты, XIV ғасыр орталарынан бастап, сол кезеңдегі көптеген тарихи деректерді текстологиялық талдау нәтижесінде алынған мәліметтер және еуразиялық табиғи ошақтарды эпидемиологиялық ерттеулердің қорытындылары көрсеткендей, індеттің тарауына ең ықтималды нұсқа 1331 ж. қарай Ыстықкөл көлі аумағындағы табиғи суыр ошағынан (*Marmota baibacina*) оба бактериясының шығуы болды. Климат өзгеруі, даланың жылдам аридтенуі мен Каспий, Арал және Азов теңіздері деңгейінің күрт өзгеріске ұшырауы да маңызды рөл атқарды. Оның үстіне, жағдайды Жошы Ұлысы халқының белсенді шаруашылық әрекеттері ушықтырып жіберді [Артюхин, 2010].

Одан ары, індет дала кеміргіштерінің көшпелі синантроптық түрлерінің (суырлар, дала иттері) көмегімен және Ұлы Жібек Жолы бойымен өткен керуендер арқылы 1341 жылға қарай Алтын Орданың территориясына өткен [Домарадский, 1998].

Жылнамалар мәтініне сүйенсек, Қара өлімнің шырқау шегі 1346 жылға тұс келеді. Бұл туралы былай жазылады: «В лето 6854 (1346) бысть казнъ на люди от Бога подъ въсточною стороною въ Орде и в Ворначе и в Сарай и в Бездежи и въ прочих градахъ и странахъ ихъ. И бысть моръ на люди великъ и на Бессермены и на Татары и на Ормены и на Бесы и на Жиды и на Черкасы и прочаа человеки тамо живущаа в нихъ. Толъ же сплень бысть моръ въ нихъ, яко не бе мощно живымъ мертвыхъ погребати». [Московский летописный свод конца XV века, 1949, С. 175]. Бұған қатысты, бұл жердегі ең дау тудыратын сәті Ворначь (Орначь) қаласының аталуы. Көбіне бұл атау Орта Азиялық Үргеніш қаласы болуы мүмкін деген пікір туып отыр. Алайда, обаның табиғи ошақтарын биологиялық зерттеулер тұрғысынан қарасак, мұндай жорамал жасау қате мағына тудырады. Дұрысы, бұл атау Солтүстік Кавказ жағындағы немесе Карамзин айтқандай, Донның құя берісінде орналасқан Алтын Орда қаласына тиісті болуы мүмкін, ол туралы аты аталған халықтар айқындап береді, сондай-ақ жақын маңдағы Орда қалалары да болуы мүмкін (Қажы-тархан, Сарай, Белжамен) [Карамзин, 2007]. Кей-кейде бұл жорамалға аттарын атап шыққанда өзге Орта Азиялық қалалардың аты ұшыраспайтыны дәлел бола алады.

Бұл қаланың Дон сағасына жақын орналасуы туралы болжамды отандық тарихшы Г.Н. Моисеева ұсынған болатын. Бұл жорамал басқа дереккөздердегі мәліметтермен де сәйкес келеді [Моисеева, 1979: 225]. Мәселен, XIV ғ. соңында жасалған венециялық космограф Фра Мауроның картасында Дон өзенінің сағасында Organsa деп аталатын қаланың қалдықтары бейнеленген. Парсы шежірешісі Фасих Хавафи сол жылы Үргеніште тырысқақ (холера) індеті тарағанын ашық түрде көрсетеді [әл-Хавафи, 1980]. Орыс жылнамашылары кез келген жаппай адам өлімін «мор» (қырғын, індет) деп бір ғана сөзбен атағанын ескерсек, ал араб және парсы авторлары Ибн Синаның еңбектерінен бастап індеттік аурулардың негізгі белгілерін білгендіктен, сөз, ең алдымен, Дон сағасында орналасқан қала туралы болуы ықтимал. Сонымен қатар, Фасих Хавафи Кавказдағы індеттердің басқа да ошақтары туралы айта келе (1359/60, 1369/70, 1392/93 жж.), XIV ғ. екінші жартысында Орда аумағында тараған індеттердің барлығы 2–3 жыл сайын қайталанып отырғанын байқауға болады.

Қырымдағы оба індетінің ең белгілі сипаттамасы – Жәнібек әскері Кафа қаласын қоршауға алған кезде қаланың ішінде болған генуэздік колонист Габриэле де Муссидің 1348 ж. «История мора, или великой смертности» атты еңбегінде [Еманов, 2013: 50], сондай-ақ араб тіліндегі тарихшылар әл-Айни мен Ибн әл-Вардидің еңбектерінде кездеседі [Тизенгаузен, 1884: 498, 529–530].

Індет Қырымнан басталып, біртіндеп Еуропа мен Таяу Шығысқа таралды [Dols, 1977]. 1350 жж. басында бұл ауру қайта шығысқа қарай ойысты [Супотницкий, 2004].

Алтын Ордаға ең жақын орналасқан аймақтарда жазылған орыс жылнамаларының мәтіндеріне жүргізілген талдау көрсеткендей, індеттің ең жиі кездесетін көріністері халық арасындағы жаппай ашаршылық пен мал қырғыны болған. XIV ғ. екінші жартысында Жошы ұлысында індеттің бірнеше ірі өршуі тіркелген (1363/64 – 1366/67, 1374/75, 1395/96) [Schamioglu, 1993].

Алтын Ордадағы «Қара өлімнің» басты ошағы Еділ мен Дон өзендері аралығындағы далалық өлкелер болды. Бұл жағдай індеттің алғаш таралған жерлері ретінде ордалық қалалардың жиі

аталуымен де расталады. Араб және орыс деректеріне сүйенсек, өлім-жетім күн сайын 20-дан 100 адамға дейін жетуі мүмкін болған. XIV ғ. екінші жартысындағы індеттер салдарынан қаза тапқандардың жалпы саны, М. Долс Батыс Еуропа мен Таяу Шығыс бойынша келтірген ұқсас деректерге сүйенсек, халықтың 50%-на дейін жетуі мүмкін [Dols, 1977].

1360–1370 жж. Қырым уәлаятының ықпалы күшейе түсті. Бұл үдерісте түменбасы Мамай маңызды рөл атқарды [Трепавлов, 2015]. Зерттеушілердің пайымдауынша, 1365 ж. дейін ол едәуір дәрежеде генуялықтардың қаржылық қолдауына сүйенген. Генуялықтар Қара теңіз аймағында венециялықтармен салыстырғанда анағұрлым кең колониялық желіге ие болды және алғашқы оба індеті кезінде итальян қоныстанушылары елеулі шығынға ұшырағанына қарамастан, 1350–1355 жж. үшінші Венеция-Генуя соғысындағы жеңістің жемісін толық пайдалана алды [Карпов, 1990: 45].

Бәсекелестерін Қырымнан ығыстырып шығарып, Жошы Ұлысының Қара теңіз маңындағы сауда жолдарын бақылауға алған генуялықтар біршама уақытқа ордадағы экономикалық жағдайды тұрақтандырып, дала аймақтарындағы ашаршылықтың алдын алуға септігін тигізді. Алайда 1365 ж. соңында түменбасы Мамай мен генуялықтар арасында кедендік баж салығының мөлшеріне қатысты дау туындап, бұл жетістіктердің барлығы жойылып кетті. Генуялықтардың Каффа қаласының тоналуы мен латын текті тұрғындардың қуылуы нәтижесінде Мамай Қырым түбегінің басым бөлігіне іс жүзінде бақылау орнатты. Бұл оқиғаларға жанама дәлел ретінде оның әскери күштерінің Орта және Төменгі Еділ бойына сәтті ілгерілеуін айтуға болады, дегенмен бұл өңірде толық үстемдікке қол жеткізе алмады.

Мамайдың сәтсіздіктерінің себебі, шамасы, 1363–1365 жж. кең аумақты қамтыған оба індетінің екінші толқыны болған сияқты. «Мамай Ордасында» жаппай халықтың қырылуы оның саяси қарсыластарының, яғни Қажы-Тархан (Астрахан) билеушісі — орыс жылнамаларында Салчеи деген атпен белгілі Қажы-Черкес әмірінің әрекеттерін дер кезінде бейтараптандыру мүмкіндігінен айырды.

Осы жағдайларда Мамай мәмлүктер сұлтанынан қолдау сұрауға мәжбүр болды. Нәтижесінде, 1371 ж. Мамай Қырым түбегінің толыққанды билеушісі ретінде ресми түрде танылды. 1374 ж. қазан айында ол Қырым билеушісі ретінде Каффа консулының алдында салтанатты түрде қабылданды. Генуялықтар тарапынан қайта қолдау алған соң, Мамай Төменгі Еділ бойына жаңа жорық жасады. Алайда бұл әскери қимылдарын көп ұзамай тоқтатуға тура келді, бұған, ең ықтимал себеп ретінде, 1374–1375 жж. обаның жаңа толқыны себеп болды.

Мамайдың жағдайы одан әрі қиындай түсті, себебі 1374–1375 жж. Еділдің төменгі ағысындағы бірнеше ірі орда қалаларын тонап, қиратып кеткен ушқуниктердің (Новгородтық қарақшылар) шабуылдары орын алды. Бұл оқиғалар оның Қажы-Черкес (Салчеи) бастаған саяси қарсыластарынан озып шығуына тағы да мүмкіндік бермеді. Дегенмен, қалыптасқан жағдайдың жалғыз оң нәтижесі — Еділдің төменгі атырауындағы уақытша саяси бірігудің орын алуы болды. Алайда Мамай түпкілікті табысқа жете алмады: керісінше, бұл кезеңде ішкі ордалық және Орда мен Мәскеу арасындағы қайшылықтар ушығып, ақыры Куликово даласындағы Дмитрий Донскойдың жеңісімен аяқталды.

1381 ж. Мамайдың қаза табуынан кейін Қырымда билік Тоқтамыс ханның қолына өтті. Алайда 1387 ж. дейін Қырым түбегі ішкі саяси қақтығыстардың алаңына айналды. Бұл дағдарысты шешу үшін Сарай ханының өкілі — әмір Құтлұғ-Бұқа Салхат-Қырымға даруғалық қызметке тағайындалды. Кейіннен Тоқтамыс пен Әмір Темір (батыс деректерінде Тамерлан, түркі-татар дәстүрінде Ақсақ Темір) арасындағы күрестің өршуі Қырым түбегін қайтадан саяси оқиғалардың ортасына тартты.

Темірмен қақтығыста Тоқтамыстың сәтсіздіктері кең ауқымды басқыншылық қауіпінің туындауына себеп болды. 1395/96 жж. Терек бойындағы шайқастан кейін Самарқан билеушісінің әскері Қырым түбегіне екі рет жорық жасады. Ұзақ уақыт бойы тарихнамада бұл оқиғаларға қатысты негізгі дерек ретінде Тоқтамыс ханның сарайындағы мысырлық елші — әмір Тулумен Алишахтың хабары негізге алынып келді. Оның айтуынша, генуялықтардың Каффа (қазіргі Феодосия) бекінісі он сегіз күндік қоршаудан кейін талқандалған. Алайда қазіргі ғылымда бұл хабарды растайтын археологиялық немесе басқа нақты материалдық дәлелдер табылған жоқ.

Иеромонах Матфейдің белгілі шығармасы — «Сказание» атты поэма-диалог 1396 жылдың көктемі мен жазы аралығында Феодорода қалыптасқан жағдайларға арналған. Бұл шығарма әскери қақтығыстардың салдарынан гөрі, түбек аумағында орын алған эпидемиологиялық апат шындығын бейнелейді деген пікір басым. Бұл жорамалға қосымша дәлел ретінде орыс жылнамаларындағы мәліметтерді келтіруге болады. Жылнамаларға сүйенсек, 1396 ж. Төменгі Еділ даласында обаның кезекті өршуі тіркелген.

Қорытынды. Никон жылнамасындағы үзіндіні талдай келе, бірнеше маңызды қорытынды жасауға болады. Индеттің негізгі таралу ошағы, болжам бойынша, Еділдің төменгі бойындағы Бельджамен және Қажы-Тархан (қазіргі Астрахан маңы) қалаларының маңында орналасқан. Қырымға бұл индет, ең жақын нұсқа бойынша, дәл осы өңірлерден Әмір Темірдің жорық жасап келе жатқан әскери жасақтары арқылы жеткен. Ауру негізінен Қырым түбегінің орталық аймақтарын қамтыған сияқты. Себебі тарихи жазба деректерде Қырымның оңтүстігінде халықтың жаппай қырылуы туралы мәлімет кездеспейді.

XV ғ. Қаратеңіз маңындағы оба индеті туралы орыс жылнамаларында деректер өте аз. Бұның басты себебі – Алтын Орданың ыдырауы. Бұл оқиға Мәскеу кінәздігінің сыртқы саяси мүдделерін Еділ бойы мен Қырымнан Литва мен солтүстік-батыс Руське қарай бұрды. Бұл аймақтар сол кезде стратегиялық жағынан анағұрлым маңызды саналатын. Осы тарихи жағдайға байланысты Мәскеу жылнама дәстүрінде оба индетінің Русь жеріне таралуы көбінесе Германия мен басқа да Батыс Еуропа елдерінен Новгород пен Псков арқылы келген деген түсінік орнықты.

Осыны ескере отырып, Әмір Темір әскері шегінуінің негізгі себебі – оба индетінің таралуы болғанын айтуға болады. Бұл эпидемияның ошағы айқын түрде төменгі Еділ бойындағы Бельджамен мен Қажы-Тархан қалаларының маңында орналасқан. Орда қалаларындағы ауқымды қираулар мен халық арасындағы жаппай өлім-жітім, ең бастысы – әскерден айырылып қалу қаупі Самарқан билеушісі кері қайту туралы шешім қабылдауға мәжбүр етті. Бұл жағдай өз кезегінде тарихи зерттеулерде орныққан көзқарасқа – яғни Ақсақ Темірдің шегінуінің басты себебі ретінде Алтын Орданың күшейіп келе жатқан қарсылығы деген пікірге күмән келтіреді. Жошы ұлысының физикалық тұрғыдан әлсіреген әрі сан жағынан азайған халқы басқыншыларға лайықты қарсылық көрсете алмады. Ал XIV ғ. соңына қарай Мәскеу мен Литва ұлы князьдіктері де қақтығысқа тартылған соң, қарсыластардың саны аз болмады. Шындыққа біршама жақынырақ болжам – тірі қалған Алтын Орда халқы өмірлеріне қауіп төнген соң, оба индеті ошағына айналған, күйреген қалаларды амалсыз тастап кеткен. Орда қалаларындағы халық санының азайғаны соншалық, XV ғ. басында Иоганн Шильтбергер Алтын Орда билеушілері мен татар халқының қайтадан көшпелі өмір салтына оралғанын жазып қалдырған [Schiltberger, 2008].

Әдебиеттер

- ал-Хавафи, 1980 – *Фасих Ахмад ибн Джалал ад-Дин Мухаммад ал-Хавафи*. Фасихов свод. Ташкент, 1980. 346 с.
- Артюхин, 2010 – *Артюхин Ю.Х.* Природные катаклизмы как одна из причин «Великой замятни» в Золотой Орде и возникновения Азака // *Боспорские исследования*. 2010. Вып. XXVI. С. 315–334.
- Васильев, Сегал, 2020 – *Васильев К.Г., Сегал А.Е.* История эпидемий в России: от чумы до коронавируса / Константин Васильев, Александр Сегал. М.: Родина, 2020. 560 с.
- Герцен, 2007 – *Герцен А.Г.* Христианская община Мангупа под властью турок // *Материалы Междунар. церковно-исторической конф. «Духовное наследие Крыма»*. Симферополь, 2007. С. 22–40
- Домарадский, 1998 – *Домарадский И.В.* Чума: К 100-летию противочумной службы России. М., 1998. 176 с.
- Еманов, 2013 – *Еманов Е.Г.* Великая пандемия середины XIV в. как финал средневековой истории // *Вестник Тюменского гос. университета. Серия «История»*. 2013. № 2. С. 49–54.
- Карамзин, 2007 – *Карамзин Н.М.* История государства Российского. М.: Изд-во студия «Ардис», 2007. Т.4.
- Карпов, 1990 – *Карпов С.П.* Итальянские морские республики и Южное Причерноморье в XIII–XV вв.: проблемы торговли. М.: Изд-во МГУ, 1990. 336 с.
- Материалы по истории киргизов, 1973 – *Материалы по истории киргизов и Киргизии. Сборник статей* / Отв. ред. В.А. Ромодин: АН СССР. Ин-т истории. М.: Наука, 1973. 279 с.
- Миргалеев, 2004 – *Миргалеев И.М.* Политическая история Золотая Орда периода правления Токтамыш-хана. Казань, 2004. 164 с.
- Моисеева, 1979 – *Моисеева Г.И.* К вопросу о датировки задонщины // *Труды Отдела древнерусской литературы*. 1979. Т. XXXIV. С. 220–240.
- Никоновская летопись, 1897. – Полное собрание русских летописей. Т. 11. Никоновская летопись. СПб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1897. 254 с.
- Московский летописный свод конца XV века, 1949. – Полное собрание русских летописей. Т.25. Московский летописный свод конца XV века / Под ред. М.Н. Тихомирова. М.-Л., 1949. 464 с.
- Супотницкий, 2004 – *Супотницкий М.В.* «Черная смерть». К загадкам пандемии чумы 1346-1351 гг. // *Универсум*. 2004. № 3. С. 14.

Тизенгаузен, 1884 – *Тизенгаузен В.Г.* Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. 1. СПб., 1884. 588 с.

Трепавлов, 2015 – *Трепавлов В.В.* Степные империи Евразии: монголы и татары / В. В. Трепавлов. М.: Квадрига, 2015. 368 с.

Федор-Давыдов и др., 1970 – *Федор-Давыдов Г.А., Вайнер И.С., Мухамадиев А.Г.* Археологические исследования Царевского городища (Новой Сарай) в 1959 – 1966 гг. // *Материалы и исследования по археологии СССР. Поволжье в Средние века*. 1970. № 164. С. 68–171.

Янина, 1970 – *Янина С.А.* Монеты Золотой Орды из раскопок и сборов поволжской археологической экспедиции на царевском городище 1959 – 1962 гг. // *Материалы и исследования по археологии СССР. Поволжье в Средние века*. 1970. № 164. С. 194–222.

Balard M., 1978 – *Balard M.* La Romanie genoise (XII – debut du XV siecle). Rome, 1978. Vol. 1 – 2. 1008 p.

Bergdolt, 2000 – *Bergdolt K.* Der Schwarze Tod: die grosse Pest und das Ende des Mittelalters. Muenchen, 2000. 272 p.

Dols, 1977 – *Dols M.* The Black Death in the Middle East. Princeton, 1977. 390 p.

Schamioglu, 1993 – *Schamioglu U.* Preliminary remarks on the role of disease in the history of the Golden Horde // *Central Asian Survey*. 1993. Vol. 12(4). Pp. 447–457.

Schiltberger, 2008 – *Schiltberger J.* Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren. 1394 – 1427. Der Text wurde behutsam aktualisiert und revidiert nach der Edition Erdmann-Ausgabe Stuttgart, 1983. Editorisch begleitet von Dr. Lars Hoffman, Maniz. Wiesbaden: Edition Erdman in der marixverlag GmbH, 2008. 255 p.

References

ал-Хавафи, 1980 – *Fasih Ahmad ibn Dzhalal ad-Din Muhammad al-Havafi.* Fasihov svod [Fasihov's vault]. Tashkent, 1980. 346 p. [in Russian]

Artyuxin, 2010 – *Artyuxin Yu.X.* Prirodny'e kataklizmy' kak odna iz prichin «Velikoj zamyatni» v Zolotoj Orde i vozniknoveniya Azaka. [Natural disasters as one of the causes of the "Great Jam" in the Golden Horde and the emergence of Azak]. Bosporskie issledovaniya. 2010. Vol. XXVI. Pp. 315–334 [in Russian]

Vasil'ev, Segal, 2020 – *Vasil'ev K.G., Segal A.E.* Istoriya e'pidemij v Rossii: ot chumy' do koronavirusa [History of epidemics in Russia: from plague to coronavirus]. M.: Rodina, 2020. 560 p. [in Russian]

Gercen, 2007 – *Gercen A.G.* Xristianskaya obshhina Mangupa pod vlast'yu turok [The Christian community of Mangup under the rule of the Turks]. Materialy Mezhdunar. cerkovno-istoricheskoy konf. «Duxovnoe nasledie Kry'ma». Simferopol', 2007. Pp. 22–40. [in Russian]

Domaradskij, 1998 – *Domaradskij I.V.* Chuma: K 100-letiyu protivochumnoj sluzhby' Rossii [The plague: On the 100th anniversary of the anti-plague service of Russia]. M.: 1998. 176 p. [in Russian]

Emanov, 2013 – *Emanov E.G.* Velikaya pandemiya serediny' XIV v. kak final srednevekovoj istorii [The Great pandemic of the middle of the XIV century. as the finale of medieval history]. *Vestnik Tyumenskogo gos. universiteta. Seriya «Istoriya»*. 2013. № 2. Pp. 49–54. [in Russian]

Karamzin, 2007 – *Karamzin N.M.* Istoriya gosudarstva Rossijskogo [The history of the Russian state]. M.: Izd-vo studiya «Ardis», 2007. Vol. 4–5. [in Russian]

Materialy' po istorii kirgizov, 1973 – *Materialy po istorii kirgizov i Kirgizii.* Sbornik statej [Materials on the history of the Kyrgyz and Kyrgyzstan. Collection of articles]. Otv. red. V.A. Romodin: AN SSSR. In-t istorii. M.: Nauka, 1973. 279 p. [in Russian]

Karpov, 1990 – *Karpov S.P.* The Italian Maritime Republics and the Southern Black Sea region in the XIII–XV centuries: problems of trade. Moscow: Publishing House of Moscow State University, 1990. 336 p. [in Russian]

Mirgaleev, 2004 – *Mirgaleev I.M.* Politicheskaya istoriya Zolotaya Orda perioda pravlenie Toktamys' sh-xana [The political history of the Golden Horde during the reign of Toktamys' sh Khan]. Kazan, 2004. 164 p. [in Russian]

Moiseeva, 1979 – *Moiseeva G.I.* K voprosu o datirovki zadonshhiny [On the question of the dating of the Zadonsk region]. *Trudy' Otdela drevnerusskoj literatury*. 1979. Vol. XXXIV. Pp. 220 – 240. [in Russian]

Nikonovskaya letopis', 1897. – Polnoe sobranie russkix letopisej. T. 11. *Nikonovskaya letopis'* [The Complete collection of Russian chronicles. Vol. 11. The Nikon Chronicle]. – SPb.: Tip. I. N. Skorokhodova, 1897. 254 p. [in Russian]

Moskovskij letopisny'j svod koncza XV veka, 1949. – Polnoe sobranie russkix letopisej. T.25. *Moskovskij letopisny'j svod koncza XV veka* [The Complete collection of Russian chronicles. Vol.25. Moscow Chronicle of the end of the XV century] / Pod red. M. N. Tixomirova. M.-L., 1949. 464 p. [in Russian]

Supotniczkij, 2004 – *Supotniczkij M.V.* «Chernaya smert'». K zagadkam pandemii chumy' 1346-1351 gg. "The Black Death". [Towards the mysteries of the plague pandemic of 1346-1351]. Universum. 2004. № 3. P. 14 [in Russian]

Tizengauzen, 1884 – *Tizengauzen V.G.* Sbornik materialov, otnosyashixsya k istorii Zolotoj Ordy [Collection of materials related to the history of the Golden Horde]. T. 1. SPb., 1884. 588 p. [in Russian]

Trepavlov, 2015 – *Trepavlov V.V.* The Steppe Empires of Eurasia: The Mongols and the Tatars . M.: Quadriga, 2015. 368 p. [in Russian]

Fedor-Davy'dov i dr., 1970 – *Fedor-Davy'dov G.A., Vajner I.S., Muxamadiyev A.G.* Arxeologicheskie issledovaniya Czarevskogo gorodishha (Novoj Saraj) v 1959 – 1966 gg. [Archaeological investigations of the

Tsarevskoye settlement (Novaya Sarai) in 1959-1966]. Materialy' i issledovaniya po arxeologii SSSR. Povolzh'e v Srednie veka. 1970. № 164. Pp. 68–171. [in Russian]

Yanina, 1970 – *Yanina S.A.* Monety' Zolotoj Ordy' iz raskopok i sborov povolzhskoj arxeologicheskoy e'kspedicii na czarevskom gorodishhe 1959 – 1962 gg. [Coins of the Golden Horde from the excavations and collections of the Volga archaeological expedition at Tsarevskoye settlement 1959-1962]. Materialy' i issledovaniya po arxeologii SSSR. Povolzh'e v Srednie veka. 1970. № 164. Pp. 194–222. [in Russian]

Balard M., 1978 – *Balard M.* La Romanie genoise (XII – debut du XV siecle). Rome, 1978. Vol. 1 – 2. 1008 p.

Bergdolt, 2000 – *Bergdolt K.* Der Schwarze Tod: die grosse Pest und das Ende des Mittelalters. Muenchen, 2000. 272 p.

Dols, 1977 – *Dols M.* The Black Death in the Middle East. Princeton, 1977. 390 p.

Schamioglu, 1993 – *Schamioglu U.* Preliminary remarks on the role of disease in the history of the Golden Horde. Central Asian Survey. 1993. Vol. 12(4). Pp. 447–457.

Schiltberger, 2008 – *Schiltberger J.* Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren. 1394 – 1427. Der Text wurde behutsam aktualisiert und revidiert nach der Edition Erdmann-Ausgabe Stuttgart, 1983. Editorisch begleitet von Dr. Lars Hoffman, Maniz. Wiesbaden: Edition Erdman in der marixverlag GmbH, 2008. 255 p.

МАЗМҰНЫ/ СОДЕРЖАНИЕ/CONTENT
ОТАН ТАРИХЫ. 2025. Т. 28. № 4

<i>Uryustyumova A., Sadvakassova Zh., Omurova Zh.</i> KAZAKHSTAN-KYRGYZSTAN CULTURAL DIPLOMACY (2015–2025): THE ROLE OF TURKSOY AND OTHER CULTURAL PLATFORMS.....	990
<i>Sailaubaeva A.K., Zhumatai S.</i> THE ROLE OF THE AKHMET RIZA MADRASAH IN THE EDUCATIONAL AND ENLIGHTENMENT ACTIVITIES OF THE SEMEY REGION.....	1000
<i>Akshanova A.M., Otepova G.E., Kabidenova Zh.D.</i> NATIONAL PERSONNEL POLICY IN THE PAVLODAR REGION UNDER THE FUNCTIONAL NORM OF KORENIZATSIYA (INDIGENIZATION).....	1009
<i>Kapassova G., Sadvakassova Zh., Kaliyeva K.</i> HISTORICAL FORMATION AND DEVELOPMENT TRENDS OF TOURISM IN THE ALAKOL AND ISSYK-KUL REGIONS: A COMPARATIVE ANALYSIS.....	1020
<i>Dossymova M.K.</i> THE GENERAL SITUATION OF THE OTTOMAN EMPIRE AND RUSSIA IN THE FINAL STAGES OF THE FIRST WORLD WAR.....	1033
<i>Baigabatova N., Abdrakhim M.</i> ADAPTATION CHALLENGES OF ETHNIC REPATRIATES IN POST-SOVIET KAZAKHSTAN: A HISTORICAL-CONTEXTUAL ANALYSIS.....	1050
<i>Dalayeva T., Idrissova A.</i> VISUAL SYMBOLISM OF ECONOMIC HISTORY IN TEXTBOOKS ON THE MODERN HISTORY OF KAZAKHSTAN (SECOND HALF OF THE 20TH–EARLY 21 CENTURIES).....	1063
<i>Sadvakassova Zh., Kapassova G.</i> KAZAKHSTAN KYRGYZ AND KYRGYZSTAN KAZAKHS: ETHNODEMOGRAPHIC TRANSFORMATION AND MIGRATION IN THE FIRST DECADE OF INDEPENDENCE.....	1080
<i>Zhussip S.A., Nurpeisov Y.K., Maslov Kh.B.</i> ALASH ORDA'S SOVEREIGN FOREIGN POLICY: NEGOTIATIONS WITH THE CZECHOSLOVAK DELEGATION (1918-1920).....	1091
<i>Токашева А.Н., Жуманова А.З.</i> 1944 ЖЫЛҒЫ БКП(Б) ОРТАЛЫҚ КОМИТЕТІНДЕГІ ТАРИХШЫЛАР КЕҢЕСІ: КЕҢЕС ТАРИХНАМАСЫНДАҒЫ ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ БАҒЫТ.....	1107

Сулейменова А.Т.

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ БАҚЫЛАУ КОМИССИЯЛАРЫНЫҢ ҚҰЖАТТАРЫ ҚАЗАҚСТАНДА
1925–1933-ЖЫЛДАРЫ ЖҮРГІЗІЛГЕН НАУҚАНДАРДЫ
ЗЕРТТЕУДІҢ ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗІ РЕТІНДЕ.....1117

Абсаликов А.А., Бисенова Г.А.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ О КОК ОРДЕ (СИНЕЙ ОРДЕ) И АК ОРДЕ
(БЕЛОЙ ОРДЕ): ПРОБЛЕМЫ ЛОКАЛИЗАЦИИ И РЕКОНСТРУКЦИИ
В ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ.....1136

Молдин Б.А., Мәден А.Т.

XX ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ
ХАЛЫҚ НАРАЗЫЛЫҚТАРЫ МЕН КӨТЕРІЛІСТЕРІ МӘСЕЛЕСІНЕ
ТАРИХНАМАЛЫҚ ШОЛУ.....1148

Бейсенбаева Г.К., Касенова А.Д., Богенбаева А.К.

ПОЛЕВЫЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДЛЯ ШКОЛЬНИКОВ.....1166

Рахметова Ә., Сарсембаева Г.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ДАМУДЫҢ ЖАҢА
БАҒЫТТАРЫ (2021–2025 жж.).....1177

Есназарова З.Б.

АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ И СОЦИАЛЬНО-
ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ГОРОДОВ
КАРАКАЛПАКСТАНА. 1873–1926 гг.....1189

Базарбаев К., Амирбек А., Акдениз Э.

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-
САЯСИ САНАСЫНДАҒЫ ТҮРКИЯ ФАКТОРЫ.....1205

Шолахов М.Г., Алпысбес М.А.

РЕФОРМЫ ЖАНГИР-ХАНА.....1215

Мамраймов С.Д.

1937 ЖЫЛҒЫ №00447 БҰЙРЫҚ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ
КЕҢЕСТІК РЕПРЕССИЯЛЫҚ АППАРАТТЫҢ
ҚҰРЫЛЫМДЫҚ-ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ТЕТІКТЕРІ.....1230

Ескалиев С.А., Айтенов Ж.К.

КОММУНИСТІК ПАРТИЯ МЕН КЕҢЕСТІК МЕМЛЕКЕТТІЛІК:
ТОТАЛИТАРЛЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ЭВОЛЮЦИЯСЫ
(ТАРИХИ АСПЕКТ).....1245

Сағнайкызы С., Сартаев С.А., Нусунбаева С.А.

КОРРУПЦИЯ И ПОЛИТИЗАЦИЯ: ОТРАЖЕНИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСКОЙ АССР НА СТРАНИЦАХ
ГАЗЕТЫ «ЕҢБЕКШІ ҚАЗАҚ» (КОНЕЦ 1920-х – НАЧАЛО 1930-х ГОДОВ).....1260

Қуаныш С.О., Айдосынова Г.Ж., Мурзаходжаев Қ.М.

АТЫРАУ Өңіріндегі қуғын-сүргін: өлім жазасына

кесілген дін өкілдері.....1271

Хайдаров Т.Ф., Бейсембаева А.Р.

XIV ғасырдың екінші жартысында жошы ұлысында

болған індет.....1284

Түлебаев Д.Ж., Симтиков Ж.К.

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАРИХЫНДАҒЫ ТІЛДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК РӨЛІ.....1293

Ашимова У.А., Қалшабаева Б.К.

ҚАЗАҚ ӘЙЕЛДЕРІНІҢ ДӘСТҮРЛІ КИІМІНДЕГІ ТРАНСФОРМАЦИЯЛЫҚ

ҮРДІСТЕР: МӘДЕНИ ЖАД ПЕН ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК ТҮЙІСІНДЕ.....1304

Kabuldinov Z.Y., Mussabalina G., Beisembayeva A.

KAZAKH-OIRAT RELATIONS IN THE CONTEXT OF REGIONAL

TRANSFORMATIONS IN CENTRAL ASIA (15th – EARLY 17th CENTURIES).....1319

Ерғабылов А.Е.

ЖЕТІСУ ЖӘНЕ ІЛЕ АЛАБЫНДАҒЫ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚАЛАЛАРДЫҢ

ЗЕРТТЕЛУІНДЕГІ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР

(1991-2023 ЖЖ. ЗЕРТТЕУЛЕР НЕГІЗІНДЕ).....1331

Ш.Ш. Уәлиханов ат. Тарих және этнология институты
Алматы қ., Шевченко көш., 28
Тел/факс: +7 727 261 67 19
e-mail: kazhistory@bk.ru